

Чорний Р. С.

доктор економічних наук, доцент

(Нововолинський навчально-науковий інститут економіки та менеджменту
Тернопільського національного економічного університету)

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ В МАЛИХ МІСТАХ

Розкрито низку основних проблем, які суттєво впливають на розвиток трудового потенціалу в малих містах. Окреслено визначальні чинники, що найбільше впливають на кількісну базу формування трудового потенціалу. Визначено місце малих міст у регіональній ієрархії. Проаналізовано особливості факторного впливу на розвиток трудового потенціалу в міських поселеннях.

Ключові слова: трудовий потенціал, малі міста, ринок праці, трудові міграції соціальний захист, виробнича сфера, соціальна сфера, сфера послуг.

Chornyi R. S. MAIN PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF LABOR POTENTIAL IN SMALL CITIES

A number of main problems that significantly affect the development of labor potential in small towns are revealed. The defining factors that influence the quantitative basis of labor potential formation are outlined. The place of small cities in regional hierarchies is determined. The peculiarities of factor influence on the development of labor potential in urban settlements are analyzed.

Keywords: labor potential, small cities, labor market, labor migration, social protection, industrial sphere, social sphere, sphere of services.

Останнім часом активізувалися негативні тенденції розвитку трудового потенціалу в міських поселеннях, що, у свою чергу, вимагає пошуку шляхів поліпшення ситуації. Це підтверджує актуальність і своєчасність теми публікації.

Проблемам розвитку трудового потенціалу свої дослідження присвятили такі вчені, як: М. Долішній, С. Дорогунцов, С. Злупко, Д. Богиня, П. Колосов, Б. Генкін, В. Васильченко, С. Вовканич, Е. Лібанова, Л. Семів, Л. Шевчук, С. Пирожков, М. Чумаченко, У. Садова. Але велика кількість проблем і питань розвитку трудового потенціалу залишаються відкритими.

Характерною ознакою розвитку малих міст є кількісне зменшення їхнього населення внаслідок домінування від'ємних міграційних тенденцій. Ураховуючи негативні показники та актуальну динаміку впливу молоді у великі перспективні міста, малі міста ризикують у найближчій перспективі перетворитися на поселення пенсіонерів, у той час коли їхній власний трудовий потенціал переважно складатиметься із малокваліфікованої «робочої сили». Це, очевидно, проявлятиметься як у скороченні економічного потенціалу малих міст, так і у зниженні можливостей для потенційного розміщення та розвитку в межах їхніх територій нових конкурентоспроможних виробництв.

Визначальними чинниками, що найбільше впливають на кількісну базу формування трудового потенціалу, є складові психофізіологічних і соціально-економічних характеристик трудового потенціалу малих міст, зокрема такі, як демографічна структура населення малих міст, міграційні потоки, стан здоров'я, соціальна захищеність, життєвий рівень населення тощо. Саме у вимірах останніх можна судити про актуальну кількісну базу трудового потенціалу, на осно-

ві якої може розвиватись якісна складова потенційних компонент малого міста [1, с. 256].

Значна частина мешканців малих міст не може реалізувати власний потенціал праці через брак ємності ринку праці та, відповідно, браку робочих місць або через їхню соціальну чи фінансову непривабливість. Ускладнює ситуацію на ринку праці малого міста також обмеженість можливостей мешканців такого типу населених пунктів у виборі професії, підвищення власної професійно-кваліфікаційного рівня та перекваліфікації внаслідок недостатньої кількості, а деколи й відсутності на території малих міст відповідних освітніх закладів. Дуже гострою є ситуація із працевлаштуванням особливо вразливих категорій населення, які потребують соціального захисту і не здатні на рівних конкурувати на ринку праці. Насамперед ідеться про категорію інвалідів, осіб передпенсійного віку, а також молоді.

Особливої складності набуває ситуація з можливостями реалізувати власний потенціал праці в малих містах із моногалузевою (монофункціональною) структурою виробництва. Як відомо, зі 122-х міст із моногалузевою структурою виробництва у країні на малі міста припадає лівова частка – 111 малих міст. Зокрема це міста, містоутворювальними підприємствами яких є підприємства гірничодобувної промисловості (39 малих міст), енергетики (дев'ять малих міст), хімічної та нафтопереробної промисловості (шість малих міст), агропромислової сфери (18 малих міст) тощо. Монофункціональна специфіка господарства цієї категорії малих міст формує базу для реалізації потенціалу праці носіїв вузькоспеціалізованого професійного профілю, здебільшого робітничого спектра, в той час коли можливості для аплікації

потенціалу праці висококваліфікованих кадрів інформаційно-інтелектуального прошарку у просторовому вимірі більшості малих міст доволі обмежені.

Трудовий потенціал значної частини населення малих міст, не беручи активної участі в економічній діяльності, або знаходить своє застосування в більш економічно привабливих містах (здебільшого, за кордоном, у промислово-виробничих і наукових центрах країни), або поповнюючи лави безробітних, створює додатковий соціальний тягар на малі міста. У тому чи іншому разі невикористання наявного трудового потенціалу малих міст діє деструктивно як на мікроекономічну ситуацію в малих містах, так і на макроекономічні показники загалом.

Необхідною умовою потенційної реалізації трудового потенціалу малих міст є не лише наявність розвинутої промислово-виробничої бази, а й високий рівень розвитку соціальної сфери – мережі закладів освіти, культури, охорони здоров'я тощо. Саме достатня концентрація науково-освітнього потенціалу та гідний «пакет» соціального обслуговування, що потенційно могла б пропонуватися простором малого міста, може бути гарантом розвитку якісних характеристик трудового потенціалу останнього, а отже, і запорукою зростання малого міста і добробуту його мешканців. На жаль, на даний час не можна говорити про достатній рівень розвитку сфери соціального обслуговування населення малих міст, хоча для цього малі міста мають усі потрібні передумови [1, с. 259].

Насамперед, вагомою перевагою малих міст є їхня відносна просторова замкнутість та одночасна включеність у зону впливу великих міст, що є в межах їх найближчого транспортно-інфраструктурного досягнення. Малому місту, як елементів системи поселенської мережі, наприклад, у порівнянні з великим містом, притаманний більш спокійний ритм життя, що пов'язаний з меншою кількістю проживаючого населення, скромнішими масштабами господарської діяльності, вищим рівнем морально-духовного розвитку та кращою екологічною ситуацією.

Міський спосіб життя у вимірах малого міста, на відміну від великих міст, позбавлений таких проявів суспільної урбанізації, як просторове відокремлення, агресивність, анонімність, слабкі родинні та сусідські зв'язки, безособовість людських контактів, відчуття відособленості та самотності. У просторі малого міста значно меншу амплітуду мають також такі суспільні прояви, як фрагментація, поляризація та сегрегація. Таке просторове позиціонування малих міст, за умови розв'язання проблем розвитку розгалуженої інформаційно-технологічної та освітньо-кваліфікаційної мережі, робить їхні території досить привабливими для проживання та реалізації потенціалу праці.

Розв'язання проблем розвитку трудового потенціалу малих міст, на жаль, сягає далеко за межі конкретного місцевого простору, оскільки апріорі обумовлене залежністю від наявного адміністративно-територіального устрою і похідними від нього організаційно-економічними наслідками. Малі міста як елементи регіональної ієрархії перебувають під впливом системи структури вищого рівня (рис.).

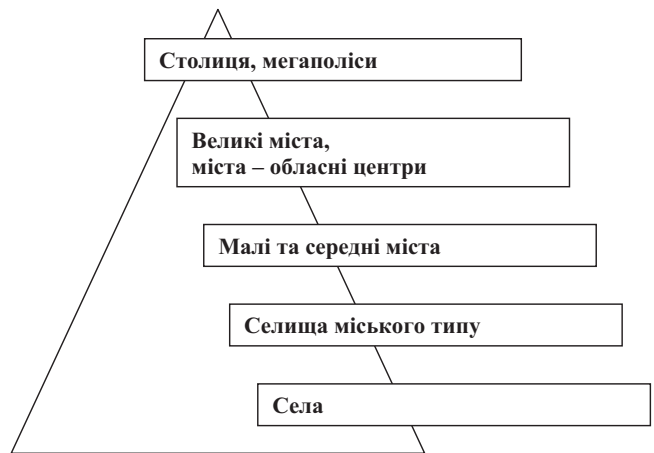

Рис. Місце малих міст у регіональній ієрархії

Примітка. Складено автором

Так, концентрування управлінської, політичної та економічної еліти на вищих щодо малих міст адміністративних ланках робить малі міста заручниками волі вищої політично-економічної влади в перерозподілі ресурсів і суттєво обмежує фінансові, кадрові, економічні можливості малих міст щодо розв'язання тактичних і стратегічних проблем місцевого розвитку та сфери формування і розвитку трудового потенціалу.

Синтезуючи виклад особливостей факторного впливу на формування, розвиток і використання трудового потенціалу малих міст [3], можемо стверджувати, що специфіка останнього полягає ось у чому.

1. Виробнича і соціальна інфраструктура малих міст характеризується відносно обмеженими можливостями щодо розширення наявних потужностей та доволі сприятливими умовами для розміщення установ і закладів соціального, освітнього, культурно-побутового обслуговування населення.
2. Монофункціональний характер економіки більшості малих міст, а саме наявність у них одного-двох системоутворювальних профілюючих підприємств, зумовлює особливу вразливість їхнього трудового потенціалу в періоди соціально-економічних трансформацій і заострення кризових явищ в економіці.
3. Периферійність малих міст відносно великих метрополій та недостатня їх включеність в освітньо-інформаційні потоки обумовлює особливість трудового потенціалу малих міст як реципієнта цивілізаційно-господарських трансформацій, а не активного гравця у сфері формування його якісних характеристик.

Позитивну роль у формуванні умов для повноцінного розвитку і реалізації трудового потенціалу малих міст має відігравати створення нових об'єктів сфери послуг, модернізація наявних виробництв у малих містах, а також сприяння розвитку підприємницької ініціативи, самозайнятості населення і малого підприємництва [4].

Як відомо, підприємницька ініціатива як мобільний економічний ресурс здатна в короткі терміни налагодити процес створення нових робочих місць і залучен-

ня вільних людських ресурсів. Унаслідок активізації населення малих міст у підприємницькій діяльності стабілізується їхній соціально-економічний розвиток і прилеглих до них сільських територій, зменшується рівень зовнішньої і внутрішньої (внутрірегіональної чи міжрегіональної) трудової міграції, зростає рівень якості трудового потенціалу та загальна соціальна стабільність у просторі малих міст.

Активізація процесів введення нових і модернізації наявних об'єктів житлової, транспортної, інженерної, соціально-культурної інфраструктури, поряд із створенням для жителів малих міст можливостей підвищення власного освітньо-кваліфікаційного рівня, є дієвим інструментом подолання демографічно-соціальних та економічних проблем розвитку цього типу міських поселень.

Шляхом стимулювання процесів створення в малих містах філій підприємств, які мають розгорнуту діяльність у прилеглих великих містах, а також розміщення у просторових рамках малих міст нових та винесення із великих міст наявних наукових інститутів, навчальних закладів тощо уможливується процес стимулювання розвитку малих міст і розв'язуються конкретні проблеми з подолання просторових диспропорцій розвитку трудового потенціалу загалом.

Розв'язанню проблеми використання наявного трудового потенціалу малих міст має сприяти питання правильної організації планування та управління соціально-економічним розвитком малих міст і створення відповідних умов та механізмів із залучення працездатного населення до економічної діяльності та реалізації власного трудового потенціалу [1, с. 262].

Таким чином, розглядаючи особливості факторного впливу на розвиток трудового потенціалу в міських поселеннях, слід урахувати:

- демографічну специфіку населення, яке доповнюється за рахунок міграційних переміщень, особливо внутрірегіонального характеру;
- підвищену ділову активність, що зумовлена більшою концентрацією працездатного насе-

лення, яке у прагненні до розвитку своїх трудових потенцій реалізується в самозайнятості, інноваційній діяльності тощо;

- підвищену конкуренцію між носіями трудового потенціалу за кращі умови трудової діяльності, що апіорі формує мотиви до постійного розвитку через формальне, неформальне та інформальне навчання;
- здебільшого гірший стан довкілля, зумовлений вищою транспортною активністю, діяльністю суб'єктів господарювання, що чинять шкідливий вплив на навколишнє середовище;
- кращі можливості задоволення особистісних потреб людини, у тому числі тих, що залежать від стану об'єктів соціальної інфраструктури;
- специфічну систему цінностей із домінуванням матеріальних установок, що значною мірою зумовлено вищим ритмом життя, достатнім рівнем інформаційної мобільності тощо.

Для забезпечення збалансованого розвитку трудового потенціалу міських поселень важливо не допускати надмірної розірваності між ними залежно від соціально-економічного стану, що слугує «притягувачем» працездатного населення з метою пошуку кращих умов життєдіяльності (у тому числі трудової). Також важливо не допускати такий дисбаланс між населеними пунктами міського і сільського типу з функціональною деформацією призначення сіл як донорів людських ресурсів з найвищим трудовим потенціалом, адже надмірні міграційні переміщення за схемою «село – місто» чинитимуть деструктивний вплив на обидві просторові форми організації суспільства. Так, для сільських поселень втрати трудового потенціалу закономірно відобразатимуться на подальшому занепаді господарської активності з орієнтацією на продуктивне використання і розвиток потенційних компонент. У свою чергу, міста за надмірних міграційних притоків отримують надлишок пропозиції праці та вищу соціальну напругу через помітний тиск на об'єкти соціальної інфраструктури, підвищення рівня цін тощо.

Список використаних джерел

1. Чорний Р. С. Розвиток трудового потенціалу просторових форм організації українського суспільства : монографія / Р. С. Чорний. – Львів : ІРД НАН України, 2013. – 384 с.
2. Чорний Р. С. Структурна трансформація трудового потенціалу в умовах інформаційного суспільства / Р. С. Чорний // Економіка і держава. – 2015. – № 7. – С. 18–21.
3. Чорний Р. С. Суть, особливості формування та розвитку трудового потенціалу малих міст / Р. С. Чорний, О. В. Кушнірецька // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Малі міста регіону: діагностика соціально-економічного стану, посткризові завдання розвитку : зб. наук. пр. / НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2011. – Вип. IV (90). – С. 68–78.
4. Чорний Р. С. Трудовий потенціал малих міст України: специфіка формування та розвитку / Р. С. Чорний // Матеріали Сьомої Всеукраїнської наукової інтернет-конференції «Наукові дослідження: шлях від теоретичного пошуку до практичної Реалізації», 29–30 листопада 2011 року. – Тернопіль, 2011. – С. 62–65.
5. Шевчук Я. В. Демографічні процеси в малих містах / Я. В. Шевчук, О. І. Шевчук // Карпатський регіон: актуальні проблеми та перспективи розвитку : монографія : у 8 т. / НАН України. ІРД НАН України ; наук. ред. В. С. Кравців. – Львів, 2013. – Т. 5 : Малі міста / від. ред. Л. Т. Шевчук. – 284 с. – (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

References

1. Chornyy R. S. (2013). Rozvytok trudovoho potentsialu prostorovykh form orhanizatsiyi ukrayyns'koho suspil'stva [Development of labor potential of spatial forms of organization of Ukrainian society]. L'viv : IRD NAN Ukrayiny, 384 p.

2. Chornyy R. S. (2015). Strukturna transformatsiya trudovoho potentsialu v umovakh informatsynoho suspil'stva [Structural transformation of labor potential in the conditions of the information society]. *Ekonomika i derzhava – Economy and the state*. Vol. 7, P. 18–21.
3. Chornyy R. S., Kushnirets'ka O. V. (2011). Sut', osoblyvosti formuvannya ta rozvytku trudovoho potentsialu malykh mist [The essence, peculiarities of formation and development of labor potential of small cities]. *Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy [Socio-economic problems of the modern period of Ukraine]. Mali mista rehionu: diahnostyka sotsial'no-ekonomichnoho stanu, postkryzovi zavdannya rozvytku [Small towns in the region: diagnosis of socioeconomic status, post-crisis developmental problems]*. L'viv. Vol. 90 (4), P. 68–78.
4. Chornyy R. S. (2011). Trudovyy potentsial malykh mist Ukrainy: spetsyfika formuvannya ta rozvytku [Labor potential of small cities of Ukraine: specificity of formation and development]. *Vseukrayins'ka naukova internet-konferentsiya «Naukovi doslidzhennya: shlyakh vid teoretychnoho poshuku do praktychnoyi Realizatsiyi» (29–30 lystopada 2011 roku)*. Ternopil', p. 62–65.
5. Shevchuk Ya. V., Shevchuk O. I. (2013). Demografichni protsesy v malykh mistakh. Karpat-s'kyi rehion: aktual'ni problemy ta perspektyvy rozvytku [Demographic processes in small cities. Carpathian region: actual problems and prospects of development]. L'viv : IRD NAN Ukrainy, 284 p.